

Супрун Н.А., доктор економічних наук, професорка,
головна наукова співробітниця відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПОВОЄННА ВІДБУДОВА ЕКОНОМІКИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Необхідність подолання наслідків воєнних дій російської федерації проти України висуває перед публічним управлінням завдання розроблення національної стратегії повоєнної відбудови виробничої, транспортної, соціальної й науково-технологічної інфраструктури економіки та подолання наслідків катастрофічної гуманітарної кризи. Вирішення цих масштабних задач потребує колосальних фінансових, організаційних, технічних та інших ресурсів, які можуть бути закумуляовані лише завдяки системній міжнародній підтримці, об'єднанню національних ресурсів окремих країн та координації зусиль міжнародної спільноти й наднаціональних інституцій, які вже висловлюють свою готовність долучитися до процесу відновлення української економіки та її соціогуманітарного простору.

У цьому контексті перед наукою постає завдання вивчення успішного історичного досвіду програм повоєнної відбудови, зокрема досвіду країн Західної Європи та Японії у др. пол. 40-х – 60-х роках ХХ ст., які свого часу вирішували актуальні для сучасної України завдання за допомогою міжнародних партнерів. Так, свого часу такі програми міжнародної допомоги як Європейська програма відновлення (ERP), відома як план А. Маршалла, та стабілізаційна лінія Дж. Доджа (Dodge Line) створили інституційні рамки та ресурсну базу для швидкої відбудови економік Німеччини та Японії.

Не зважаючи на те, що обидві країни внаслідок поразки у війні втратили економічну та політичну самостійність, тривалий час виплачували величезні репарації, а плани відбудови, розроблені країнами-переможницями (насамперед, США) містили досить жорсткі обмеження можливостей економічного зростання Німеччини і Японії (т.зв. план економічного роззброєння), їм вдалося у досить короткі терміни не лише відновити, а й наростити економічний потенціал та досягти рекордних темпів економічного зростання. Це зростання в історії отримало назву німецького та японського економічного дива, завдяки тому що країни, пори несприятливі зовнішні обставини, послідовно відстоюючи власні національні інтереси, змогли досить швидко посісти лідерські позиції у світових рейтингах економічної могутності. Так, Японія, яка у довоєнний час була відсталою країною із аграрно-феодальною економікою і яка втратила під час війни майже 70% активів, вже за два десятиліття внаслідок проведених реформ стала другою за величиною економікою в світі, поступаючись лише США, і зберігаючи цей статус більше 40 років. Німеччина вже на початку 1950-х рр. посіла третє місце у світі після США та Великобританії за обсягами промислового виробництва і до сьогодні зберігає свої лідерські позиції у світовому поділі праці та геополітичній системі. Цей успішний історичний досвід актуалізує вивчення тих механізмів, що виявили найбільшу ефективність

для вирішення завдань повоєнної відбудови і які можуть стати орієнтирами при розробленні відповідної програми в Україні.

Найбільш ефективними механізмами відбудови та економічного піднесення Німеччини стали такі:

- політична стабільність та послідовність реформ;
- дерегуляція бізнесу та скасування більшої частини нормативних актів;
- демонополізація економіки (частка однієї компанії не повинна була перевищувати третини обсягу конкретного ринку, двох-трьох – половини; при цьому для монополій були створені умови, які стимулювали їхню співпрацю із дрібними і середніми компаніями, що обмежувало рівень монополістичної конкуренції [3]);

- підтримка розвитку малого і середнього бізнесу, що став основою самозайнятості населення, насичення локальних товарних ринків та економічного відтворення;

- податкова реформа, в т.ч. створення системи податкових стимулів для експортерів, внаслідок чого вже у 1950 р. експорт перевищив імпорт;

- стимулювання притоку інвестицій (основна маса інвестицій, кредитів та більше третини надходжень в економіку із федерального бюджету, були скеровані на реіндустріалізацію економіки – шляхом заміни застарілого обладнання, оновлення технологій виробництва, створення «проривних» галузей економіки, а також прискорену індустріалізацію технологічно-відсталих регіонів країни. Більша частина кредитів (60%) отриманих за планом Маршалла була розподілена через систему дешевих кредитів приватним компаніям, що здійснювали модернізацію власного виробництва, в той час як більшість європейських держав розподіляла ці надходження як соціальні трансферти, використавши їх як «бюджет проїдання»);

- американські військові замовлення, які активізували розвиток промислового виробництва, зокрема машинобудівної та автомобільної галузі, внаслідок чого вже у 1953-54 рр. щорічний приріст промислового виробництва склав 10-15%.

Основними механізмами «японського економічного дива» стали:

- тотальна демонополізація економіки;
- урядовий протекціонізм місцевого виробництва (вже у 1948 р. дотації японським металургійним компаніям перевищили 5% державного бюджету) [2];

- жорстка податкова реформа, заснована на принципі прогресивного оподаткування на прибуток, та зниження податкового навантаження на бізнес, зокрема на промислові корпорації;

- політика нагромадження продовольчих запасів для забезпечення споживчого попиту;

- технічна модернізація виробництва на основі активізації науково-дослідних робіт та впровадження інноваційних методів у виробництво;

- державна підтримка розвитку експортоорієнтованої промисловості (розроблено низку заходів, спрямованих на поліпшення ланцюгів постачання для збільшення експортних потоків та розширення експорту дешевих японських

товарів, внаслідок чого обсяг експорту в 1957-1973 рр. збільшився майже в десять разів, за низкою важливих продуктів Японія вийшла на друге місце після США);

- обмеження імпорту (дозволявся лише імпорт технологій, високотехнологічного обладнання та матеріалів для модернізації промисловості, внаслідок чого у 1950-1971 рр. японськими компаніями було придбано понад 15 тис. патентів і ліцензій (переважно у США) [2] на використання новітніх технологій виробництва, що стало основою для пришвидшеної модернізації економіки. Не маючи власних джерел багатьох важливих сировинних і паливних матеріалів, Японія імпортувала ці ресурси, здійснюючи при цьому повний цикл їхньої переробки та збільшуючи таким чином ланцюг доданої вартості);

- та запобігання іноземній і навіть внутрішній конкуренції (за допомогою тарифних обмежень та неформальних торговельних бар'єрів, таких як екологічні або споживчі норми виробництва, сформовані таким чином, що обмежували входження на ринки нових іноземних та навіть вітчизняних фірм [4]);

- протекціонізм розвитку галузей-драйверів економічного зростання (діяла система державних замовлень, пільг та преференцій для підприємств, що здійснювали модернізацію власного виробництва і розбудову стратегічних галузей, завдяки якій і лізингу за низькими процентними ставками Японія вже в 1956 р. обійшла Британію і посіла перше місце у світовому рейтингу суднобудування за річним тоннажем новозбудованих кораблів);

- земельна реформа (1946-1949 рр.), проведена за моделлю, запропонованою американським економістом Вольфом Ладежинським (народився в Україні і емігрував до США), згідно з якою велика земельна власність була ліквідована, селяни стали власниками земельних наділів і перестали здавати землю в оренду;

- американські військові замовлення, які у 1950-1954 рр. досягли за різними даними від \$ 3 до \$ 4,1 млрд (в теперішніх цінах – майже \$ 40 млрд) [2];

- планування та системна промислова політика, розробниками якої були як урядовці, так і представники великого бізнесу, що зумовило обґрунтованість та послідовність реформ і, як наслідок – політичну стабільність.

Попри певні національні й історичні особливості, соціально-політичні проблеми, що супроводжували їхню реалізацію на практиці, більшість із названих механізмів мають подібні риси (політична стабільність, послідовність реформ, експортоорієнтованість економіки, пріоритет національних інтересів та реалізація конкурентних переваг національної економіки), можуть бути цілком успішно використані і у програмі повоєнної відбудови України.

Одним із першочергових завдань є відновлення життєвого простору, зруйнованого війною, що передбачає розроблення механізмів екологічної утилізації та ресайклінгу зруйнованих будівель і конструкцій; ревіталізації зруйнованих об'єктів цивільної та виробничої інфраструктури; відповідальної рекультивациі земель, забруднених внаслідок воєнних дій. Пріоритетом у контексті відбудови інфраструктурних об'єктів має стати планування

будівництва нових промислових та цивільних будівель з урахуванням екологічних вимог та умов зеленого переходу. Водночас, вилучення із сільськогосподарського обороту значної частки посівних площ внаслідок їх забруднення та замінування зумовлює необхідність формування продовольчих запасів з метою запобігання дефіциту товарів та насичення товарних ринків.

Одним із актуальних завдань для публічного управління в цьому контексті має стати підтримка розвитку місцевого виробництва, скерована на створення стабільних джерел насичення товарного попиту. Відновлення товарних ринків та розбудова мережі товарних потоків повинні відбуватися з урахуванням необхідності подолання залежності від російських та білоруських джерел постачання ресурсів та матеріалів, що передбачає а) пошук нових джерел постачання ресурсів в контексті подолання економічної залежності; б) розвиток нових виробничих зв'язків та логістичних процесів; в) інвестування у розроблення українських родовищ корисних копалин та підприємств переробної галузі.

З огляду на те, який позитивний вплив на процеси економічного піднесення країн-промислових лідерів свого часу справили військові замовлення, слід звернути увагу на потенціал українського військово-промислового комплексу, продукти якого (військова техніка, озброєння, експертиза) можуть стати потужною статтею українського експорту. Водночас, для України як країни, що традиційно експортує переважно сировинні товари, важливим цільовим пріоритетом має стати розроблення плану підтримки розвитку експортоорієнтованих галузей і підприємств. Насамперед ця підтримка має стосуватися тих підприємств, виробництво яких подовжує ланцюги доданої вартості в межах національної економіки і уможливорює використання її конкурентних переваг на світовому ринку. Тут для України доречним буде вивчення досвіду Японії, яка, скориставшись такими конкурентними перевагами як стрімка модернізація виробництва на основі закупівлі відносно дешевих імпортованих технологій, висока працездатність й схильність до дисципліни японців, що уможливили підвищення продуктивності праці і зменшення собівартості продукції, дешева робоча сила, в короткі терміни в разі збільшила експорт своїх товарів.

При цьому важливими завданнями для влади є створення сприятливого екосередовища для розвитку бізнесу, що передбачає зокрема: а) дерегуляцію бізнесу та скасування більшості блокуючих норм й регуляторних актів; б) формування мережі ресурсно-консалтингових та акселераційних навчальних центрів для активізації інноваційного підприємництва; в) розвиток соціального підприємництва як самозарядного механізму вирішення більшості соціально-економічних проблем, породжених війною.

Також корисним прикладом для публічного управління може бути практика створення свого часу при японському уряді дорадчого органу планування національних стратегій економічного розвитку – Економічної ради, до складу якої входили представники великого бізнесу та профспілок, провідні вчені. Тісна взаємодія різних груп впливу уможливила узгодження інтересів цих

груп та вироблення компромісних рішень щодо стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки.

Виклики, що постали перед Україною в світлі військової агресії РФ актуалізують завдання наукового аналізу не лише історичного досвіду, а й розроблення стратегії та дорожньої карти її реалізації, що передбачає реальну оцінку масштабів збитків та необхідного фінансування для відновлення економіки, а також формування організаційних механізмів, що забезпечать реалізацію програми відновлення, зокрема, створення єдиного центру акумуляції і координації коштів та контролю за їх використанням [1].

Вивчення позитивного історичного досвіду та оцінка можливостей його імплементації у програми повоєнної відбудови України має стати інституційним підґрунтям для формування відповідної національної стратегії, яка передовсім має спиратись на успішні приклади реалізації власних національних інтересів й конкурентних переваг відповідних країн у міжнародному поділі праці. Стратегічним пріоритетом програми відбудови має стати розроблення система запобіжників від потенційного ризику консервації аграрно-сировинного типу господарювання та геополітичного й гео економічного узалежнення України.

При цьому важливим цільовим орієнтиром розроблення національної стратегії має бути не просто на відновлення довоєнної структури та інфраструктури економіки України, а докорінна модернізація всієї інституційної структури і соціогуманітарного простору задля найповнішої реалізації економічного, природнього та людського потенціалу та конкурентних переваг національної економіки.

Список використаних джерел

1. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*, 2019, №1, с.75-89.

2. Петренко Артем. Уроки послевоенного возрождения. Послевоенные реформы в Японии. *Українська правда*. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/54cb7e4932a8e/>

3. Петренко Артем. Уроки послевоенного возрождения. Послевоенные реформы в Германии. *Українська правда*. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/54ca1e06e496c/>

4. Ellington Lucien. Learning from the Japanese Economy (англ.). Japan Digest (September 2004). Електронний ресурс. Режим доступу: https://spice.fsi.stanford.edu/docs/learning_from_the_japanese_economy.